

Abstract. The Republic of Kazakhstan is actively increasing the production and export of flour. The article discusses the development of milling industry in the republic. The authors set a goal to analyze the problems of the industry over the past 5 years, to show the prospects of cooperation with foreign countries, the export policy of the State. The republic has great potential in the sale of flour products, since there is a high demand for it from the main importers from the countries of the Central Asian region. The position of the milling industry in the world market has slightly declined. Consumer states strive to independently process high-quality Kazakhstani grain in order to develop their own production, thereby creating additional jobs, which, in turn, has led to a decrease in the number of flour mills in Kazakhstan. The authors analyzed the largest exporters of flour on the world market, and options of selling products to neighboring countries have been explored as well as. When writing this article, the forecast data of the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), the materials of the report of the International Grain Council, the forecast of socio-economic development of the Republic of Kazakhstan for 2019-2023, the data of the Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan were used. Based on the results of the analysis, the authors made conclusions that will serve as a guideline for further study of the results of this industry.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, рынок, пшеница, мукомольная промышленность, мука, спрос, экспорт, импорт, конкурентоспособность, сбыт продукции, рабочие места.

Keywords: agro-industrial complex, market, wheat, flour-grinding industry, flour, demand, export, import, competitiveness, product sales, jobs.

Біріккен Ұлттар Ұйымындағы Азық-түлік және ауыл шаруашылық ұйымының, ФАО-ның (ағыл. Food and Agriculture Organization, FAO) болжамдарына сәйкес, әлемде азық-түлікті тұтыну 2027 жылға қарай 17%-ға артады деп күтілуде. Оның ішіндегі маңызды үлесті бидай ұны алатын болады,

Қазақстанның ұн тарту саласы – бұл тек қазақстандық өсімдік шаруашылығының ғана емес, сонымен бірге тұтастай ауыл шаруашылық саласының локомотиві болып табылады. Өз кезегінде, ұн тарту өнеркәсібі – өндіріс, өңдеу өнеркәсібі, қойма және сауда ұйымдарынан тұратын мемлекеттің нан және азық-түлік кешенінің құрамдас бөлігі.

Жаһандану өзгерістері отандық экономиканың әлемдік экономикамен неғұрлым толық өзара әрекеттесуіне мүмкіндіктер туғызады, бұл ретте ұн өндірісін ішкі және сыртқы нарықтарда дамытуы үшін қазақстандық өндірушілерге бәсекеге қабілетті жағдайлар жасау қамтамасыз етілуі қажет.

Сыртқы нарықтағы қолайлы жағдайлар қазақстандық ұнның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ете отырып, отандық ұн тарту өндірістерінің экспорттық әлеуетін дамытуға мүмкіндік береді.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Мақала авторлары мерзімді басылымдардағы материалдарды, интернет-ресурстарды, сондай-ақ ұн тарту өнеркәсібін Қазақстан Республикасында және шет елдерде дамыту бойынша жүргізілген зерттеулер барысында алынған мәліметтерді пайдаланды.

Зерттеуді авторлар келесі зерттеу әдістерін қолдана отырып жүргізді:

– сипаттау әдісін авторлар мақаланың негізі ретінде Қазақстанның ұн тарту өнеркәсібі туралы мәліметтерді жинау және талдау процедураларын қолданған кезде пайдаланды;

– салыстырмалы талдау және жалпылау әдісі, зерттеліп отырған мәселе бойынша ғылыми мақалалардың материалдарды қолданғанда пайдаланылды;

– сараптамалық-логикалық әдіс, бұл әдісті авторлар зерттеу нысанының дамуын болжауда пайдаланды;

– авторлар зерттеу нәтижелерін жалпылау және қорытынды жасау үшін абстрактілі-логикалық әдісті қолданды.

Зерттеу барысында Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің ресми статистикалық ақпараты, сондай-ақ Астық жөніндегі Халықаралық Кеңестің (IGC) соңғы бес жылдағы мәліметтері зерттелді, ұн тарту өнеркәсібін дамыту үшін сыртқы және ішкі нарықтардың сегменттері және өндірілетін өнімнің негізгі тұтынушыларына талдау жүргізілді.

Мақаланы жазу кезінде авторлардың негізгі міндеттері Қазақстандағы ұн тарту өнеркәсібінің қазіргі кездегі дамуын қарастыру болды, сонымен бергі шет елдермен салыстырғанда саланы дамытудың басым бағыттары зерттелді. Осыған сүйене отырып, негізгі оң және теріс факторларға талдау жүргізілді.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Қазақстанда 2011 жылдан бастап бидай дақылдары егістігінің төмендеуі байқалады. 2011 жылдан бастап 2019 жылға дейін егістік алаңы 1,069 мың гектарға азайтылды. Майлы дақылдар, жемшөп және бұршақты дақылдар дөңді дақылдарды алмастырып отыр (1 кесте).

1 кесте – Қазақстандағы астық егістігінің алаңы, мың га

Егістік алаңының га/жж.	2015ж.	2016ж.	2017ж.	2018ж.	2019ж.
астық	14 982	15 404	15 405	15 150	15 400
о.ішінде бидай	11 771	12 437	11 977	11 410	11 400

Ескерту – мәліметтер негізінде құрастырылған [1, 2].

Ауыл шаруашылық ғалым қызметкерлерінің мәліметтері бойынша Қазақстанның барлық астық өсетін аймақтарында, болашақта егін өнімділігіне қолайлы жағдайлар қалыптасуда: қолайлы географиялық орналасуы, қолайлы климаттық жағдайы, жоғары өндірістік әлеует және жоғары сапалы бидайды өсіру үшін бай тәжірибе [3].

Біріккен Ұлттар Ұйымының Азық-түлік және ауыл шаруашылық ұйымдарының (FAO) болжамына сәйкес, бидай өндірісінің әлемдік өсімі 2020 жылға қарай 11% құрайды деп күтілуде. Қазақстан астық өндірісін негізінен өнімділікті 40%-ға арттыру арқылы өсіреді [4].

2018-2019 маркетингтік жылы астық экспорты астық жөніндегі Халықаралық кеңестің есебінде 9,5 млн тоннаға болжам жасалған. Өткен маусымда 0,3 млн тоннаға көп астық экспортталды.

Соңғы жылдары Қазақстаннан экспортталатын астықтың орташа мөлшері (астыққа қайта есептегендегі ұн) 7,5-8,5 млн тонна деңгейінде. Бұл көлемдегі ұн физикалық көлемнің үштен бір бөлігін алады, ал

ақшалай түрде – табыстың жартысына жуығы [5].

Қазақстандық бидайдың негізгі экспорттық нарығы – Орталық Азия елдері, атап айтқанда Өзбекстан, Тәжікстан және Ауғанстан. Бұл елдерге астық экспорты жылдан-жылға артып келеді.

Қазақстандық астықтың белсенді сатып алушылары – Еуропалық Одақ елдері, Таяу Шығыс аймағының елдері және Қытай. Қазақстан БАЭ мен Түркиядағы басқа астық өндірушілермен бәсекелеседі. Сондай-ақ астық ең жақын көрші – Ресейге экспортталады. Сонымен бірге астық негізінен ТМД елдерінен импортталады [6].

Қазақстанның ұн тарту саласы – бұл тек қазақстандық өсімдік шаруашылығының ғана емес, сонымен бірге тұтастай ауыл шаруашылық саласының локомотиві. Соңғы 15 жылда Қазақстанның ұн тарту өнеркәсібі өндіріс көлемін 2,2 еседен жоғары, ал ұн экспортын 13 еседен жоғары арттырды. Қазақстан бидай ұнын сыртқы нарықта тұтынуға қарағанда көп сататын әлемдегі жалғыз ел болып табылады. Бидай ұнын жан басына шаққандағы өндіру және

[illegible]

болып табылады және соңғы 15 жыл ішінде әлемдегі көшбасшылардың үштігіне кірді (2 кесте).

(2 кесте).

на

Ескерту – [қараңыз 8]

бидай ұны бойынша әлемдік сауда көлемі 2017-2018 маркетинг жылының нәтижесімен салыстырғанда 100 мың тоннаға артатын болады және 17,2 млн тоннаға жетеді. Бұл көрсеткіш 2016-2017 маркетингтік жылдағы рекордтық деңгейден кейін екінші орынды алады (17,7 млн тонна) [9].

Ағымдағы маусымдағы маңызды оқиға, негізгі экспорттаушылар арасында Иран позициясының нығаюы болмақ. Иран 2018-2019 маусымда өнім жеткізілімдерін ұлғайта алатын 2017-2018 маркетинг жылының ТОП-10 экспорттаушыларының бірі болады. Әлемдік нарықтағы Иран ұнының болжамды ұлғаюы бәсекелестікті күшейтеді және болашақта басқа негізгі елдерден өнімдер экспорты өсуінің шектеуші факторы болады (3 кесте) [қараңыз 9].

1. $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$

ің өзгерісі, %

Ескерту – [қараңыз 8].

шылығы негізгі болып қалып отыр [қараңыз 8]. 2018 жылғы сәуірде ұнның импортын азайту үшін Ауғанстан осы өнімдерді Қазақстаннан әкетуге баж салығын 5%-ға дейін азайтты. Сонымен қатар, қазақстандық бидайды сатып алатын ұн өндірушілер үшін бидайға баж салығы 2,5%-ға дейін төмендетілді.

POWER DENSITY: 1.1

нна

Елдер / маркетингтік жыл	2016-2017жж.	2017-2018жж.	2018-2019жж.
Ауғанстан	2999	27 778	3 000
Ирак	2393	2 825	2 700
Өзбекстан	863	965	875
Ангола	805	800	830
Бразилия	593	700	700
Судан	583	600	620
Сирия	531	500	550
Ескерту – [қараңыз 8].			

Дегенмен, Ауғанстан үкіметі Ауғанстандағы қиын экономикалық жағдайға байланысты жабылған қайта өңдеу зауыттарына оралу үшін бидай импортын ұлғайтуды мақсат етіп отыр.

Қазақстан ұнының негізгі экспорттық бағыттары – Орталық Азия және Ауғанстан елдері. Қазіргі уақытта Ауғанстан – Қазақстан үшін өнімді өткізетін жалғыз ірі нарық. Алайда, бұл позиция күшті емес және ол жоғалуы мүмкін. Атап айтқанда, егер астықтың бағасы көтерілсе, Пәкістан ауған нарығына оралып, Қазақстанды ығыстыруы мүмкін. Әсіресе, ауған нарығы ерекше сапалы ұнды қажет етпейтін болса, оны басқа нарықтардан да сатып ала алады.

Ұн тарту өнеркәсібі саласындағы соңғы жылдардағы үрдістердің бірі – Орталық Азия елдері ұн импортының көлемін біртіндеп азайтып, астық сатып алуға көшуде. Қазақстанның ұн экспортына қатысты жағдай біртіндеп нашарлай түсуде.

Өзбекстанға (әкетілетін бидай ұнына акциз салығын енгізу) және Тәжікстанға (астық пен ұн импорты бойынша сараланған ҚҚС енгізу) осы елдердің саудаға тарифтік емес шектеулерді қолдануымен байланысты қазақстандық ұнның жеткізілуі төмендеді.

Ауғанстан Қазақстаннан ұн экспортының негізгі нарығына айналды. Алайда бұл Қазақстан үшін нарықты белсенді жаулап алу мен бәсекелестерді басып алу емес, қолайлы жағдайлардың болуымен байланысты болды.

Әлемдік бағаның күрт төмендеуіне орай, Ауғанстандағы Пәкістан ұнының тартымдылығы төмендеді, онда үкімет ауыл шаруашылық саласын қолдау үшін бидайдың сатып алу бағасын жоғары деңгейде белгілейді (бір тонна үшін 380 доллар). Пәкістандағы экспорттаушыларға бөлінген экспорттық субсидиялар бұл жағдайды сақтай алмады. Нәтижесінде Пәкістаннан Ауғанстанға ұн жеткізудің күрт қысқаруы, Қазақстан ұнына сұранысты арттырды [қараңыз 6].

Қазақстанның көрші мемлекеттері қазақстандық ұнның Ауғанстанға транзитіне қызығушылық танытпайды, өйткені олардың өздері осы нарықты жаулап алуға үмітті. Өзбекстан қазақстандық астықты қайта өңдеудің толлингтік сызбасын қолдана отырып, Ауғанстан нарығында Қазақстанның ұн зауыттарымен бәсекеге түсе бастады. Бір тонна қазақстандық ұнды транзиттеу үшін «Өзбек темір жолдары» тарифі 65 долларды құрады. Сонымен бірге, өзбек ұн өндірушілері ішкі тариф бойынша 22 долларға төмен төлейді, олар үшін ішкі тарифі әрекет етеді және бұл қазақстандық ұн өндірушілерді тең емес жағдайда қалдырады.

Саланың негізгі проблемалары – сату нарықтарының жоғалуы, көрші елдер тарапынан демпинг, және соның салдарынан әлемдік нарықтардағы бәсекеге қабілеттіліктің әлсіз болуы, астық тасымалдаушылардың тапшылығы, ҚҚС-ты қайтару мәселелері болып табылады.

Қазақстандық ұнның импорттаушы елдері саудада тарифтік емес шектеулерді қолдана бастады, бұл өз елдеріне ұннан гөрі астық жеткізуге қолайлы жағдай туғызды.

Қазақстандық экспорттаушылар үшін 18% ҚҚС және 5% акциз қолданылады. Сонымен бірге тасымалдау үшін сараланған теміржол тарифтері де қолданылады: ұн үшін – едәуір жоғары, ал астық үшін – едәуір төмен.

Бұған дейін Қазақстан ұнының негізгі сатып алушысы Өзбекстан болды. Бірақ үкімет бизнес жүргізу саясатын өзгертті: астық Қазақстанда сатып алынады, ал өңдеу Өзбекстанда жүзеге асырылады. Өңдеушілер салықтан толығымен босатылған. Егер өңдеуші өзінің ұнын шетелде сатса, онда оған толлинг сызбасы қолданылады: ол импортталған астықты сатып алатындығын хабарлайды және алынған өнімді экспорттауға келіседі. Экспортталғаннан кейін компания барлық ҚҚС қайтарып алады [10].

Тәжікстан да осы үлгіде әрекет етеді, сараланған ҚҚС бекітілген: ұн үшін 18% және астық үшін 10% алады.

Қырғызстан бидай импорты кезінде ҚҚС нөлдік мөлшерлемесін қолданады.

Көптеген отандық диірмендер жоғары сапаны қажет етпейтін, байытусыз ұнды Ауғанстанға жеткізеді. Сонымен қатар, қазақстандық бидай ұны дәстүрлі ауған табанан дайындау үшін ең қолайлы болып саналады.

Қазақстан ұнның Тәжікстандағы дәстүрлі нарықтары жоғалды, енді Өзбекстан мен Ауғанстанда жоғалтып жатыр. Соңғы бірнеше жыл ішінде Ауғанстан сапасыз қазақ ұнын белсенді сатып алды, бірақ қазір ол қазақ астығынан жасалған өзбек ұнын сатып алуда [қараңыз 7].

Бидай бағасының күрт көтерілуіне және Өзбекстанның астыққа сұранысының жоғары болуына байланысты, қазақстандық өндірушілерге ауыл шаруашылық өнімдерін өңдеу және экспорттау тиімсіз болады.

Демек, Ауғанстан мен Өзбекстан үшін Қазақстаннан шикізат сатып алып, оны өз ұн зауыттарында қайта өңдеу тиімдірек. Сондықтан қазақстандық саудагерлер Қазақстаннан бидайды белсенді түрде экспорттап, жергілікті диірмендерді шикізатсыз қалдыруда.

Солтүстік Қазақстан облысындағы ұн өндіретін кәсіпорындар 43% жүктелген. Қазақстан ұнының негізгі сатып алушысы Ауғанстанды Өзбекстан бәсекелестері өз жағына тартып алды. Өзбекстан, Қырғызстан және Тәжікстан, ұнға акциз салығымен Қазақстанның ұн өндірушілеріне айтарлықтай кедергі келтірді. 2012 жылға дейін Өзбекстандағы барлық ұн Қазақстаннан болатын. Соңғы алты-жеті жыл ішінде Өзбекстан Ауғанстанға ұн экспорттайтын елдердің қатарына қосылды, осылайша қазақстандық өнім экспортының үлесі азайды.

Қазақстандық ұн өндірушілер үшін тағы бір мәселе – көлік қызметі қымбаттап, астық тасымалы жабық вагондарда жүзеге асырылды, бұл Өзбекстан импорттаушылары үшін тиімді.

Ішкі нарықта сатуға шығарылған барлық жоғары және бірінші сұрыптағы бидай ұны міндетті түрде темірі бар дәрумендермен, минералдармен және басқа заттармен байытуға (байытуға) жататындығы заңмен бекітілген. Бұрын оны БҰҰ қолдайтын, қазір ұн өндіретін кәсіпорындар ұнды өз қаражаты есебінен байыта бастады. Бұл ұн өнімдерінің қымбаттауына алып келеді.

Тұжырымдар.

1. Саладағы мәселелердің болуының бір себебі, өңделген ауыл шаруашылық өнімдері саласында нақты экспорттық стратегиясының болмауы. Қазақстанда бұл кезеңде ауыл шаруашылық өнімдеріне нақты тұжырымдалған және тиімді сауда саясаты жоқ, жалпы мәселені шешу үшін қажет болып табылатын, министрліктер мен ведомстволардың өзара іс-әрекетін қамтамасыз ететін жүйе жоқ.

2. Бірыңғай сыртқы сауда саясатын қалыптастыру жұмыстарын жалғастыру қажет. Бұл мәселені шешу үшін отандық өнімді экспорттауға жауапты қадағалаушы мемлекеттік орган қажет.

Сыртқы нарықтар үшін күрес тек мемлекеттің міндеті ғана емес, ол жалпы мемлекеттік міндет, оны шешуге тығыз байланысты мемлекеттік-жеке серіктестік жағдай қажет.

Саланың мәселелерін шешу үшін астықты өңдеу және тасымалдауды ынталандыратын шараларды қабылдау қажет. Мысалы, теміржол көлігін субсидиялау. Ресейде теміржол тарифтерін субсидиялау сызбасы әр түрлі бағыттарда қолданылады. Отандық ұн импортына шектеулер енгізген және салықты көтерген серіктестерге ұқсас шараларды қолдану керек, мысалы, ұн экспортын субсидиялау.

3. Отандық ұн тарту өнеркәсібін қолдау үшін қажетті шараларды басқа елдердің, атап айтқанда Қытайдың тәжірибесін қолдану арқылы табуға болады. Қытайдағы ҚҚС 13-17% құрайды. Ауыл шаруашылық өнімдерін экспорттау кезінде Қытайда ҚҚС қайтарымы 0%, ал өңделген өнім экспорты үшін 100% құрайды.

4. Саланың мәселелерін шешу үшін жаңа логистикалық дәліздері бар жаңа өткізу нарықтарын іздеу қажет. Түркіменстан арқылы Ауғанстанға ұн жеткізуге арналған көлік дәлізін дамыту стратегиялық маңызды болып келеді, сонымен қатар қазақстандық ұн өндірушілердің экспорттық бағыттарының бірі дайын ұн өнімдерін (макарон, кондитерлік өнімдер) сатып алуға дайын Қытай болуы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

1 Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. - (<http://www.stat.gov.kz>).

2 Покидаев, Д. В Казахстане намолочено 5,5 млн. тонн зерна / Д. Покидаев // Курсив. – (<http://www.kursiv.kz-news-ekonomika-2019-09-v-kazakhstane-namolocheno-55-mln-tonn-zerna>).

3 Гриднева, Е.Е. Қазақстандағы арпа нарығының даму болашағы [Текст] / Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Калиакпарова, К.Ш. Сыздыкова // Аграрлық нарық проблемалары. – 2018. - № 4. - С.141-146.

4 Мизанбекова, С.К. Вопросы устойчивого развития зернопродуктового подкомплекса Казахстана [Текст] / С.К. Мизанбекова, Б.Б. Калыкова, И.Т. Мизанбеков // Проблемы Агрорынка. – 2018. - № 2. - С.139-147.

5 Гриднева, Е.Е. Современные тенденции развития зерновых культур в Казахстане [Текст] / Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Калиакпарова, К.Ш. Сыздыкова // Экономика и статистика. - 2019. - № 3. – С. 62-67.

6 Посыпать голову мукой: Казахстану объявили торговую войну. - (<http://www.agroinfo.kz/posypat-golovu-mukoj-kazaxstanu-obyavili-torgovuyu-voynu>).

7 Ган, Е.А. Рынок зерна и муки Казахстана: тренды развития и вызовы [Текст] / Е.А. Ган // Вестник «Верный хлеб». – 2018. - №2 (5). – С. 5-6.

8 Международный совет по зерну, IGC. - (<http://www.igc.int/ru>).

9 Мировой рынок муки: усиление роли Ирана как экспортера и развитие переработки в странах-импортерах.-(<http://www.apk-inform.com/ru/exclusive/topic/1101008>).

10 Мукомолы: в стране отсутствует четкая торговая политика. - (<http://www.24.kz/ru/news/social/item/297073-mukomoly-v-strane-otsutstvuet-chetkaya-torgovaya-politika>).

Әдебиеттер тізімі

1 Комитет по статистике Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan. - (<http://www.stat.gov.kz>).

2 Pokidaev, D. V Kazahstane namolocheno 5,5 mln. tonn zerna / D. Pokidaev // Kursiv. – (Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки. 09-v- kazakhstane-namolocheno- 55-mln-tonn-zerna).

3 Gridneva, E.E. Қазақстандағы арпа нарығының даму болашағы [Текст] / Е.Е. Gridneva, G.Sh. Kaliakparova, K.Sh. Syzdykova // Agrarлық нарық проблемалары. – 2018. - № 4. - С.141-146.

4 Mizanbekova, S.K. Voprosy ustojchivogo razvitija zernoproduktovogo podkompleksa Kazahstana [Tekst] / S.K. Mizanbekova, B.B. Kalykova, I.T. Mizanbekov // Problemy Agrorynka. – 2018. - № 2. - S.139-147.

5 Gridneva, E.E. Sovremennye tendencii razvitija zernovyh kul'tur v Kazahstane [Tekst] / E.E. Gridneva, G.Sh. Kaliakparova, K.Sh. Syzdykova // Jekonomika i statistika. - 2019. - № 3. – S. 62-67.

6 Posypat' golovu mukoj: Kazahstanu ob#javili trgovuju vojnu. - (<http://www.agroinfo.kz/posypat-golovu-mukoj-kazaxstanu-obyavili-torgovuyu-voynu>).

7 Gan, E.A. Rynok zerna i muki Kazahstana: trendy razvitija i vyzovy [Tekst] / E.A. Gan // Vestnik «Vernyj hleb». – 2018. - №2(5).– S. 5-6.

8 Mezhdunarodnyj sovet po zernu, IGC. - (<http://www.igc.int/ru>).

9 Mirovoj rynek muki: usilenie roli Irana kak jeksportera i razvitie pererabotki v stranah-importerah.-(<http://www.apk-inform.com/ru/exclusive/topic/1101008>).

10 Mukomoly: v strane otsutstvuet chetkaja trgovaja politika. - (<http://www.24.kz/ru/news/social/item/297073-mukomoly-v-strane-otsutstvuet-chetkaya-torgovaya-politika>).